

Verkefni

- 1 Hver eru fimm helstu markmið stjórnvalda í efnahagsmálum og hvers vegna eru þau mikilvæg?
- 2 Hverjir eru helstu flokkar hagstjórnartækja og hverjir ráða yfir þessum tækjum?
- 3 Hver eru helstu hagstjórnartæki í hverjum flokki?
- 4 Hvernig kemur raunveruleg efnahagsstefna stjórnvalda fram?
- 5 Hvaða tengsl eru milli efnahagsstefnu stjórnvalda, markmiða stjórnvalda í efnahagsmálum, hagstjórnartækja og hagfræðikenninga og hagrannsóknna? Taktu dæmi um þessi tengsl með því að skoða eitt ákveðið markmið.

Þjóðarframleiðslan og landsframleiðslan

14

Þjóðarframleiðslan er skilgreind sem verðmæti allrar þeirrar framleiðslu¹ sem fyrirtæki og stofnanir í eigu Íslendinga framleiða á einu ári, hvort sem þessi framleiðsla fer fram hér á landi eða erlendis.

Þjóðarframleiðslan
- eignarhaldið ávarðar

Í þjóðarframleiðslunni eru því ekki talin með þau verðmæti sem framleidd eru í fyrirtækjum í eigu erlendra aðila hér á landi. Sem dæmi má taka að framleiðsluverðmæti álversins í Straumsvík, sem er eingöngu í eigu erlendra aðila, er ekki talið með í þjóðarframleiðslunni þó að þar vinni nær eingöngu Íslendingar. Framleiðsluverðmæti fyrirtækja sem Íslendingar eiga, hvort sem þau eru staðsett í Bandaríkjunum eða Búlgaríu, er aftur á móti talið með í þjóðarframleiðslunni þó að nær eingöngu erlent vinnuafli starfi við framleiðsluna. Það er eignarhaldið á fyrirtækjunum eða stofnununum sem ræður því hvort framleiðsluverðmæti þeirra telst hluti af þjóðarframleiðslunni eða ekki.

Landsframleiðslan er verðmæti alls þess sem framleitt er á Íslandi, hvort sem fyrirtækin eru í eigu Íslendinga eða erlendra aðila. Landsframleiðslan er einfaldlega allt það verðmæti sem framleitt er hér á landi. Hér er það staðsetning fyrirtækja og stofnana sem ákveður hvort framleiðsluverðmæti þeirra telst til landsframleiðslunnar eða ekki.

Landsframleiðslan
- Staðsetningin ákvarðar

Landsframleiðslan er ákvörðuð af þeim stað þar sem framleiðslan fer fram en þjóðarframleiðslan ákvarðast af eignaraðild íslenskra þegna að fyrirtækinu sem framleiðir vöruna eða þjónustuna, hvar í heiminum sem þau eru staðsett.

¹ Þessi framleiðsla er annaðhvort vara eða þjónusta.

Hreinar þáttatekjur frá útlöndum

Tekjur útlendinga á Íslandi
- Tekjur Íslendinga erlendis
= Mismunur á verðmæti
landsfrel og þjóðarfrel

Tekjur við á Ís.	Tekjur Ísl. á	Tekjur Ísl. á Ís.	Tekjur Ísl. á

Þjóðarframleiðsla

Hver er munurinn á vergri og hreinni landsframleiðslu?

Verg þjóðarframleiðsla
- afskriftir
= Hrein þjóðarframleiðsla

Verg landsframleiðsla = afskriftir
= hrein landsframleiðsla

Mismunurinn á verðmæti landsframleiðslunnar og þjóðarframleiðslunnar eru tekjur útlendinga hér á landi að frádregnum tekjum Íslendinga erlendis. Þessi mismunur er kallaður hreinar þáttatekjur frá útlöndum.

Gerum ráð fyrir að heildarverðmæti landsframleiðslunnar eða þess sem framleitt er hér á landi sé 1000 kr. og þar af séu 800 kr. framleiddar í fyrirtækjum í eigu Íslendinga en 200 kr. í fyrirtækjum í eigu útlendinga.

Ef verðmæti þjóðarframleiðslunnar, eða þess sem framleitt er í fyrirtækjum í eigu þjóðarinnar, er 1200 kr. eru 800 kr. af því framleitt á Íslandi eins og áður sagði svo að mismunurinn, eða 400 kr., hljóta því að vera tekjur af fyrirtækjum Íslendinga erlendis.

Mismunurinn á þjóðarframleiðslunni og landsframleiðslunni er $1200 - 1000 = 200$ kr. Hreinar þáttatekjur okkar frá útlöndum eru einmitt tekjur okkar frá útlöndum sem eru 400 kr. mínus tekjur útlendinga hér á landi sem eru 200, eða $400 - 200 = 200$.

Við tölum um verga og hreina landsframleiðslu og verga og hreina þjóðarframleiðslu. „Vergur“ er gamalt íslenskt orð sem þýðir „óhrein“. Í rauninni erum við því að tala um óhreina og hreina landsframleiðslu. Verg landsframleiðsla þýðir heildarlandsframleiðslan áður en hún hefur verið hreinsuð af einhverju svo hún geti talist hrein þjóðarframleiðsla.

Þegar þjóðarframleiðslan er orðin „hrein“ er búið að hreinsa af henni ákveðna upphæð sem kallast afskriftir. Hvað er átt við með afskriftum? Pálína saumar og selur gallabuxur. Hún kaupir sér saumavél að verðmæti 100.000 kr. til að nota við saumaskapinn. Vélin hennar endist í fimm ár. Það er engin verðbólga í landinu. Árlegur kostnaður Maríu vegna notkunar hennar á vélinni er því 20.000 kr. Þennan kostnað verður María að taka með í reikninginn þegar hún reiknar heildarkostnaðinn við gallabuxnaframleiðsluna. Verðgildi vélarinnar rýrnar um 20.000 á ári og þessa upphæð þarf hún að leggja til hliðar svo að hún geti keypt sér aðra sams konar vél að fimm árum liðnum þegar vélin er ónýtt.

Vélin er því afskrifuð árlega um 20.000 kr.

Verg árleg gallabuxnaframleiðsla Maríu eða heildarverðmæti framleiðslunnar eru þær heildartekjur sem hún fær fyrir að selja

gallabuxurnar. En hreint verðmæti framleiðslu Maríu er þetta sama heildarverðmæti að frádregnum 20.000 kr. vegna afskrifta.

Í hreinu landsframleiðslunni er búið að draga frá ætlaðan kostnað vegna slits og úreldingar á öllum þeim vélum og búnaði sem var notaður við framleiðslu á vergu landsframleiðslunni á árinu.

Þrjár ólíkar aðferðir við að mæla framleiðsluna

Hægt er að mæla verðmæti landsframleiðslunnar eða þjóðarframleiðslunnar frá ýmsum hliðum sem allar gefa nánast sömu niðurstöðu, þ.e. frá:

- framleiðsluhlið
- tekjuhlið
- eyðsluhlið

Í fyrsta lagi má reikna verðmæti framleiðslunnar frá framleiðsluhlið. Hér er allt verðmæti framleiðslunnar, sem seld er á markaði, lagt saman á markaðsverði.² En ekki eru allar vörur og þjónusta seldar á markaði svo að við þessa tölu þarf að leggja verðmæti allrar opinberrar þjónustu. Þessi framleiðsla er reiknuð á kostnaðarverði.

Frá þessari heildartölu þarf síðan að draga virðisaukaskattinn, en það er skattur sem er lagður ofan á framleiðsluverðmætið á öllum stigum framleiðslunnar svo að verðið í verslunum með virðisaukaskatti ofmetur framleiðsluverðmætið. Við þurfum líka að leggja við heildarupphæðina allar niðurgreiðslur hins opinbera. Mjólkin væri töluvert dýrari í búðunum ef hún væri ekki niðurgreidd svo að markaðsverðið á mjólk vanmetur framleiðsluverðmæti mjólkurinnar.

Í öðru lagi má reikna verðmæti framleiðslunnar út frá sokaðri tekjuhlið. Landsframleiðslan er allar tekjurnar í landinu og þjóðarframleiðslan er allar tekjur þjóðarinnar lagðar saman í eina tölu. Í hvert skipti sem framleiddur er snúður sem seldur er í brauðbúðinni verða til tekjur fyrir marga einstaklinga.

² Þetta er söluverðið út úr búð.

Markaðsverð

Virðisaukaskattur

Verðið á snúðnum skiptist milli margra einstaklinga. Bakarinn og afgreiðslufólkið fá laun, leiga er greidd fyrir húsnæðið, vextir eru greiddir af lánum brauðgerðarinnar og laun eru greidd fyrir ræstingu. Heildsalinn fær tekjur fyrir að selja brauðgerðinni

Heildartekjur í landinu = launatekjur +
vaxtatekjur + leigutekjur + arðgreiðslur

hveiti, sykur, kakó og ger. Rafmagn og hiti eru greidd og tekjur orkufyrirtækjanna verða að launum, vöxtum, leigu og arði í þessum fyrirtækjum.

Eggjaframleiðandinn fær tekjur af sölu

eggjanna, bóndinn fær tekjur fyrir mjólkina og eigandi brauðgerðarinnar fær síðan arð ef hagnaður er af rekstrinum.

Öllu söluverði snúðsins, að frádregnum virðisaukaskattinum, má þannig skipta upp í alls konar tekjur fyrir fjölmarga aðila. Af þessum ástæðum getum við fengið sömu upphæð þegar við leggjum saman allar framtaldar tekjur í landinu eins og þegar við leggjum saman verðmæti allrar framleiðslunnar frá framleiðsluhlið. Samanburður á verðmæti tekna og verðmæti framleiðslunnar gefur vísbendingu um umfang skattsvika.

Í þriðja lagi má reikna verðmæti framleiðslunnar út frá svokallaðri eyðsluhlið. Þegar verðmæti landsframleiðslunnar árið 2007 er reiknað út frá eyðsluhlið er öll eyðslan í þjóðfélaginu árið 2007 lögð saman.

Hagfræðingar kalla eyðsluna mismunandi nöfnum, bæði eftir því hver eyðir og einnig eftir því í hvað er eytt. Eyðsla almennings er kölluð neysla. Neytandi er nafn sem almenningi hefur verið gefið þegar hann kaupir vörur og þjónustu á markaði. Þessi útgjöld eru líka kölluð einkaneysla.

Eyðsla fyrirtækjanna kallast fjárfestingar. Hér er orðnotkun hagfræðinnar svolítið öðruvísi en gengur og gerist. Við notum t.d. sögnina að fjárfesta um kaup okkar á hlutabréfum, sumarbústöðum og íbúðarhúsum.

Öll eyðsla opinberra aðila er kölluð útgjöld hins opinbera. Við leggjum saman ríkisútgjöldin og útgjöld allra sveitarfélaganna í landinu til að fá heildarútgjöld hins opinbera. Þessi útgjöld eru líka kölluð samneysla.

Eyðsla útlendinga til kaupa á íslenskum vörum og þjónustu kallast útflutningur. Við köllum alla þá framleiðslu sem aflar okkur tekna í erlendum gjaldeyri einu nafni útflutning. Þegar útlendir ferðamenn koma til landsins og kaupa af okkur flug-

miða, gistingu og mat skapar þetta okkur tekjur í erlendri mynt. Tekjur af ferðamönnum eru því útlutt þjónusta.

Innflutningur er sá hluti neyslunnar, fjárfestingarinnar og eyðslu hins opinbera sem fer til kaupa á erlendum vörum og þjónustu. Fyrir allan innflutninginn, þar með talin ferðalög okkar erlendis, þarf að greiða með erlendum gjaldeyri. Útflutningur landsins aflar okkur erlendra gjaldeyrstekna sem við notum til að greiða fyrir innflutninginn.³

Landsframleiðslan er allt það sem framleitt er og selt á einu ári.⁴ Þeir sem kaupa framleiðslu landsins eru almenningur, fyrirtæki, opinberir aðilar og fólk í öðrum löndum sem vill kaupa íslenska framleiðslu. Til að reikna út landsframleiðslu okkar á einu ári leggjum við saman eyðslu allra þessara aðila á árinu og drögum síðan frá verðmæti innflutningsins á sama tíma. Almenn- ingur, fyrirtæki og opinberir aðilar hér á landi eyða tekjum sínum bæði til kaupa á innlendra vöru og innfluttri vöru. Til að fá því rétta tölu á landsframleiðsluna verðum við að draga heildarinnflutninginn frá heildareyðslunni. Þegar öll eyðslan hefur verið lögð saman fáum við eftirfarandi jöfnu:

Innflutningur

Landsframleiðsla

Landsframleiðslan = neysla + fjárfestingar + útgjöld opinberra aðila + útflutningur – innflutningur.

Dæmi:

Eitt árið er eyðslan í landinu eftirfarandi:

Neyslan eða eyðsla almennings er 800.

Fjárfestingar, öðru nafni eyðsla fyrirtækjanna, eru 500.

Útgjöld hins opinbera, öðru nafni eyðsla ríkisins og sveitarfélaganna, eru 300.

Útlendingar kaupa af okkur framleiðslu fyrir 450. Þetta er verðmæti útflutningsins.

Verðmæti innflutnings er 500.

Landsframleiðslan er því: $800 + 500 + 300 + 450 - 500 = 1550$

³ Ef útflutningstekjurnar duga ekki fyrir innflutningnum þarf að taka erlend lán. Útflutningur okkar skapar tekjur fyrir innlenda aðila en innflutningurinn skapar tekjur fyrir erlenda aðila.

⁴ Hér er ekki gert ráð fyrir birgðabreytingum.

Hér er viðskiptahallinn 50 því að útflutningstekjurnar duga ekki til að greiða innflutninginn. Ef ekki er gripið til gjaldeyrisvarasjóðsins þarf að taka erlent lán til að greiða þennan halla en við það aukast erlendar skuldir þjóðarinnar um 50 á árinu.

Við eyðum 800+500+300-500 til kaupa á íslenskum vörum eða alls 1100. Útlendingar kaupa íslenskar vörur fyrir 450, þar af leiðandi er íslensk framleiðsla 1100 + 450 eða alls 1550 eins og áður sagði. En heildareyðsla okkar til kaupa á íslenskri framleiðslu og erlendri framleiðslu er 1100 + 500 eða alls 1600. Viðskiptahallinn mælir ekki einungis hversu miklu við eyðum til kaupa á innflutningi umfram það sem við fengum í tekjur af útflutningi á árinu, heldur líka hversu miklu þjóðin eyðir um efni fram á ári hverju.⁵

Hvernig tengjast lífskjör okkar þjóðarframleiðslunni?

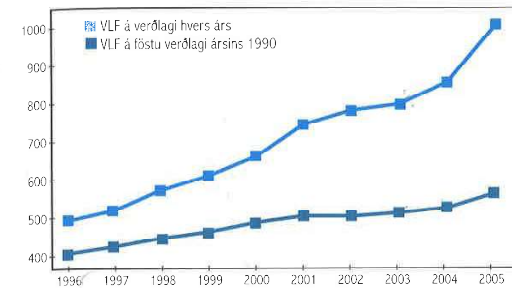
Lífskjör fólks í ólíkum löndum eru oft borin saman með því að taka lands- eða þjóðarframleiðslu landanna og deila síðan í hana með mannfjölda viðkomandi landa. Þá fæst landsframleiðsla á mann í mynt viðkomandi þjóðar. Þessari tölu er svo skipt yfir í dollara og dollaraupphæðir landsframleiðslunnar á mann í löndunum bornar saman.

Ef gengi dollarans lækkar⁶ gagnvart öðrum gjaldmiðlum og við notum mælinguna hér að ofan til að bera saman lífskjör ólíkra landa batna lífskjör vegna gengisfellingar dollarans í öllum löndum heims nema í Bandaríkjunum. Þessi mælikvarði er heldur takmarkaður. Því ójafnari sem tekjuskiptingin er í löndunum því verri mælikvarði er þessi aðferð til að mæla lífskjör. Vegna þessara vandkvæða notum við oftast, í viðbót við landsframleiðslu á mann, aðrar vísbendingar um góð eða slæm lífskjör. Þær helstu eru barnadauði, meðalaldur íbúanna, fjöldi lækna á hverja 1000 íbúa, útbreiðsla menntunar hjá þjóðinni, læsi o.s.frv.

En skiptir þá þjóðarframleiðslan engu máli fyrir lífskjörin? Flestir þekkja söguna um Robinson Cruso. Því meira sem hann ræktaði, veiddi og tíndi af ávöxtum á eyðieyjunni sinni því meira hafði hann að bíta og brenna. Og því meiri tíma sem hann eyddi

⁵ Viðskiptahallinn var 305,4 milljarðar árið 2006.

⁶ Verðgildi dollarans lækkar. Færri krónur þarf til að kaupa hvern dollara.

Mynd 14.1 Verg landsframleiðsla á verðlagi hvers árs og á föstu verðlagi ársins 1990.

í að byggja hús, smíða bát og verkfæri þeim mun betur farnaðist honum. Framleiðsla hans var landsframleiðslan á eyinni. Lífskjör hans batna því meira sem hann framleiðir og nýtir sér af framleiðslunni.

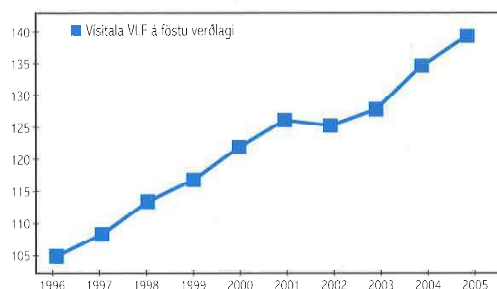
Til að fylgjast með þróun landsframleiðslunnar (VLF) á ákveðnu tímabili eru bornar saman tölur um árlega landsframleiðslu. Á mynd 14.1 eru tölur um verga landsframleiðslu á undanförunum árum. Allar tölur eru í milljörðum íslenskra króna.⁷ Í stað þess að nota milljarða króna, eins og hér er gert, er hægt að nota vísitölur.

Vísitala er tala sem sýnir hvernig eitthvað breytist á ákveðnu tímabili. Hægt er að setja t.d. vísitöluna á 100 árið 1996 og reiknað síðan út vísitöluna fyrir árin sem á eftir koma. Í stað tölunnar 397 setjum við 100 og reiknum síðan út breytinguna á hverju ári. Þetta auðveldar samanburðinn og auðveldara er að gera sér grein fyrir þróun hlutanna, hvort sem skoðaðar eru breytingar á verðlagi, landsframleiðslu, útgjöldum ríkisins, skuldum þjóðarinnar eða einhverju öðru.

Á mynd 14.2 má sjá vísitöluna fyrir VLF á föstu verðlagi þegar vísitalan er sett á 100 árið 1996. Nú er hægt að segja ýmislegt um landsframleiðsluna á föstu verðlagi. Hún hefur t.d. hækkað um 40,5% frá 1996 til ársloka 2005 eða um 4,5% á ári. Hún dróst saman einu sinni á þessu tímabili en það var árið 2002. En hvernig verður landsframleiðslan til?

⁷ Peningamál 2, 2005.

Mynd 14.2 Vísitala VLF á föstu verðlagi, vísitalan sett á 100 árið 1996

Líkan af hringrás tekna

Til að svara því hvernig landsframleiðslan verður til má búa til einfalt líkan af hagkerfinu og skoða þar uppruna framleiðslunnar. Líkanið sýnir okkur fyrst tvo stadi, annars vegar heimili þar sem neyslan fer fram og hins vegar fyrirtæki þar sem framleiðslan fer fram.

Framleiðsluþætti

Einstaklingarnir búa allir á heimilunum og eiga einhverja framleiðsluþætti – flestir eiga eingöngu vinnuafli sitt en aðrir eiga auk þess landgæði eða fjármagn. Til að geta framleitt vörur eða þjónustu þurfa fyrirtækin að fá afnot af framleiðsluþáttunum.

Eigendur framleiðsluþáttanna sem búa á heimilunum, veita fyrirtækjunum afnot af framleiðsluþáttunum í staðinn fyrir greiðslur. Þannig hafa heimilin tekjur af framleiðsluþáttunum. Þessar tekjur heita eins og áður var sagt laun, vextir, leiga eða arður allt eftir því hver framleiðsluþátturinn er. Þegar vinnuaflið er nýtt fá eigendurnir laun. Þegar heimilin kaupa vörur og þjónustu af fyrirtækjunum fara tekjur launþeganna aftur frá heimilunum til fyrirtækjanna í formi verðs sem þeir greiða fyrir framleiðsluna. Fyrirtækin kaupa af heimilunum alla þá framleiðsluþætti sem þau þurfa til að geta framleitt og greiða fyrir þá ýmist laun, vexti, arð eða leigu. Heimilin nota síðan aftur þessar tekjur sínar til að kaupa vörur og þjónustuna af fyrirtækjunum.

Innstreymi og útstreymi

Innstreymi eru allar tekjur sem koma utan frá inn í hringrásina og auka hana en útstreymi eru allar tekjur sem fara út úr hring-

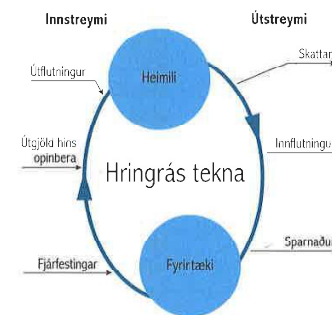
rásinni og minnka hana. Í þessu líkani, sjá mynd 14.3, sem við getum kallað líkanið af hringrás tekna, eru þrjár tegundir af innstreymi og þrjár tegundir af útstreymi. Ef húsmóðirinn á þjóðarheimilinu vill ekki eyða öllum tekjum sínum til að kaupa vörur og þjónustu af íslenskum fyrirtækjum hefur hún um þrjá kosti að velja. Hún getur ákveðið að eyða ekki öllum tekjunum sínum, heldur leggja eitthvað fyrir en þetta köllum við sparnað. Hún getur einnig ákveðið að kaupa sér innflutning í staðinn fyrir innlenda vöru, t.d. franskan ost í staðinn fyrir þann íslenska.

Í þriðja lagi þarf hún að greiða skatta og útsvar af öllum sínum launatekjum því að hún er heiðarleg kona sem þykir gott að vera aflögufær. Í öllum þessum þremur tilvikum minnkar tekjuflæðið því að tekjurnar fara út úr hringrásinni en rata ekki allar til íslensku fyrirtækjanna. Þær fara í lífeyrissjóðina, í ríkiskassann eða verða að tekjum fyrir franska bændur sem framleiða dýrðlega osta.

Ef fyrirtækin eyða ekki öllum þeim tekjum sem þau fá fyrir að selja vörur og þjónustu til að kaupa framleiðsluþætti af íslenskum heimilum hafa þau líka um þrennt að velja. Þau geta keypt innflutning, t.d. erlend hráefni, þau geta sparað með því að leggja í varasjóði og þau þurfa að greiða skatta til ríkisins. Í öllum þessum tilvikum fer hluti af tekjuflæðinu út úr hringrásinni og minnkar hana, a.m.k. tímabundið.

Skattgreiðslur, kaup á innflutningi og sparnaður heimila eða fyrirtækja kallast einu nafni útstreymi og hefur í för með sér minnkun á tekjuflæðinu. En sagan er bara hálf, sem betur fer ratar þetta útstreymi oftast allt inn í hringrásina aftur í formi innstreymis. Ef sparnaðurinn eða hluti af honum er lánaður út til að kaupa fjárfestingar koma tekjur aftur inn í hringrásina. Þegar skattarnir okkar eru notaðir til að greiða útgjöld opinberra aðila koma skatttekjurnar aftur inn í hringrásina.

Þegar útlendingar kaupa af okkur vörur og þjónustu, svokalladan útflutning, koma tekjur inn í hringrásina frá öðrum

Mynd 14.3 Líkan af hringrás tekna

Hringrás innstreymis og útstreymis

löndum og auka hana. Allar þessar tekjur eru kallaðar einu nafni innstreymi. Heildarinnstreymið er samanlögð eyðsla opinberra aðila, allar fjárfestingar fyrirtækjanna og allar tekjur okkar af útflutningi. Heildarútstreymið er aftur á móti samanlagður sparnaður, innflutningur og skattar. Ef heildarinnstreymi er jafnt og heildarútstreymi verða tekjurnar stöðugar – þær hækka hvorki né lækka heldur haldast stöðugar ár eftir ár.

Hagsveiflur

Miklar breytingar á tekjum þjóðarinnar kallast hagsveiflur. Stundum býr þjóðin við þenslutíma. Það gerist þegar tekjur þjóðarinnar aukast, laun, verðlag og gróði hækka og eftirspurn eftir vinnuafli og vörum vex. En stundum finnur þjóðin fyrir samdráttartímum. Slíkir tímar einkennast af minnkandi tekjum, minni gróða eða tapi, minni eftirspurn eftir vörum og þjónustu og lítilli atvinnu. Ef samdráttartímarnir eru langvarandi og tekjulækkunin mikil köllum við slíka tíma kreppu eða krepputíma.

Tengsl hringrásar innstreymis og útstreymis og stöðugleika í hagkerfinu.

Það er mikilvægt að átta sig á hvað ræður því hversu mikið kemur inn í hringrásina og hversu mikið fer út úr henni því að þannig getum við skilið hvað það er sem veldur óstöðugleikanum í hagkerfinu. Slíkur skilningur er auðvitað forsenda þess að við getum tryggt stöðugleika í hagkerfinu.

Litum fyrst á sparnaðinn. Sparnaður ákvarðast fyrst og fremst af tekjum fólks. Því meiri sem tekjurnar eru því meiri verður sparnaðurinn. En aðrir hlutir hafa einnig áhrif á sparnað. Því hærri vexti sem bankarnir bjóða viðskiptavinum sínum því líklegri eru hinir síðarnefndu til að spara.

Aldur og fjölskylduáðstaður skipta einnig máli. Ungar fjölskyldur eyða stærstum hluta tekna sinna og spara þar af leiðandi lítið eða ekkert. Þær taka lán til íbúðakaupa og eyða því flestar um efni fram. Eldra fólk eyðir minna og er jafnvel margt farið að leggja fyrir til efri árunna þegar starfi líkur og tekjurnar minnka. Verðbólguvæntingar, þ.e. hugmyndir okkar um verðlagsþróunina á næstu mánuðum, hafa einnig áhrif á það hversu mikið er sparað.

Verðbólguvæntingar

Innflutningur ákvarðast eins og önnur eyðsla af tekjum fólks. Innflutningur eykst með auknum tekjum og dregst saman þegar tekjur minnka. En verð á innfluttum vörum og þjónustu hefur líka áhrif á magn innflutnings. Við kaupum fleiri bíla frá Bandaríkjunum þegar verð þeirra lækkar, t.d. vegna gengislækkunar

dollarans. Við ferðumst minna til útlanda þegar gengi krónunnar lækkar því að þá er dýrara að kaupa gjalddeyri sem eykur kostnað okkar við hóteltgistingu og matarkaup erlendis.

Skattgreiðslur fara eftir tekjum þjóðarinnar svo og ákvörðunum stjórnvalda hverju sinni. Því meiri tekjur sem þjóðin hefur því hærri upphæðir greiðir hún í tekjuskatta og útsvör. Háar tekjur auka eyðsluna svo að meira kemur inn í ríkiskassann í formi virðisaukaskatts og annarra skatta sem lagðir eru á vörur.

Litum nú á innstreymið. Hvað stjórnar því hversu mikið magn kemur inn í hringrásina sem innstreymi? Fjárfestingar fyrirtækja ákvarðast af hugmyndum eigenda þeirra og stjórnenda um framtíðina. Ef fjárfestar eru bjartsýnir og telja sig geta aukið sölu á framleiðslu sinni í framtíðinni kaupa þeir nýja vél eða byggja nýja verksmiðju. En ef menn eru svartsýnir á söluhorfurnar í framtíðinni skjóta þeir fjárfestingunum á fríest þar til þeir sjá einhver merki um batnandi söluhorfur.

Lægri vextir auka fjárfestingar. Um það bil helmingurinn af áætluðum kostnaði vegna langtímalána til íbúðabygginga er vaxtakostnaður. Það er því ekki undarlegt að lægri vextir auki kaup fólks á íbúðum og ýti undir fjárfestingar fyrirtækja í byggingariðnaði.

Útflutningur stjórnast af tekjum erlendis og samanburði útlendinga á verði íslenskrar framleiðslu og sams konar framleiðslu á erlendum mörkuðum.

Það eru ólíkir aðilar sem taka ákvarðanir um magn innstreymis og útstreymis og ástæðurnar fyrir auknu innstreymi eru aðrar en ástæður aukins útstreymis. Það er því engin ástæða til að búast við jöfnuði milli innstreymis og útstreymis og stöðugum þjóðartekjum. Hagsveiflurnar eru alltaf á næsta leiti.

Hagsveiflur koma sér illa, bæði fyrir einstaklinga og fyrirtæki. Samdráttartímar hafa í för með sér lægri tekjur og minni hagnað fyrir fyrirtækin því að sala þeirra dregst saman. Almennur hefur lægri tekjur og þar af leiðandi minni neyslu. Sumir missa vinnuna en aðrir búa við tekjuskerðingu þegar yfirvinnan minnkar. Auk þess minnka yfirborganir til launþega þegar nóg er af fólki á vinnumarkaði og tekjur fyrirtækjanna lækka. Á samdráttartímum eru menn því oft á „strípuðum töxtunum“ eins og það er stundum kallað.

Ólíkar ástæður aukins innstreymis og útstreymis.

Þenslutímarnir eru heldur skárri. Sala fyrirtækjanna vex og þar með tekjur þeirra og gróði en allur kostnaður við framleiðsluna vex jafnhliða svo að verðið á vörum hækkar oft. Á þenslutímum er erfitt fyrir fyrirtækin að fá fólk til vinnu þar sem eftirspurn eftir fólki er mikil. Launin hækka og launaskriðið⁸ vex. Auðvelt er að fá vinnu og laun og tekjur almennings fara hækkandi en verð á öllum vörum hækkar⁹ oftast samhlíða.

Hagsveiflurnar einkennast því af tveimur algengum sjúkdómum sem herja á hagkerfið – annars vegar af atvinnuleysi á samdráttartímum og hins vegar af verðbólgu á þenslutímum. Til þess að koma í veg fyrir hagsveiflurnar geta stjórnvöld hækkað eða lækkað skatta, eða aukið eða minnkað útgjöld sín. Þetta gera þau til að gera innstreymi og útstreymi úr hringrásinni sem jafnast og stuðla þannig að stöðugri þjóðarframleiðslu, minni verðbólgu og minna atvinnuleysi. Þetta er ekki auðvelt viðfangs af ýmsum ástæðum. Skortur á upplýsingum um ástand hagkerfisins og sá tími sem líður frá því að visbendingar um þenslu eða samdrátt gera vart við sig til þess tíma sem aðgerðir stjórnvalda fara að skila árangri getur verið svo langt að ástand hagkerfisins hafi breyst verulega á tímabilinu.

⁸ Launaskriðið er mismunurinn á umsómdum launatöxum og greiddum launum, t.d. óunnin yfirvinna.

⁹ Almenn verðhækkun á 12 mánaða tímabili kallast verðbólga.

Verkefni

- 1 Hvað er verg þjóðarframleiðsla? Hvað er verg landsframleiðsla? Hvað er hrein landsframleiðsla, hreinar þáttatekjur frá útlöndum og afskriftir? Skilgreindu eftirfarandi hugtök: hagsveiflur, þensluskeið, samdráttarskeið, kreppu, innflutning, útflutning, sparnað, fjárfestingar, skatta og útgjöld hins opinbera.
- 2 Við mælum verðmæti framleiðslunnar frá framleiðsluhliði í hagkerfinu á einu ári með tölu sem við köllum verga landsframleiðslu. Þegar við berum saman tölur um VLF ár eftir ár getum við hreinsað út úr þessum tölum öll áhrif verðbreytinga á þær og notað í staðinn hugtakið landsframleiðslu á föstu verðlagi. Nú skulum við skoða VLF og verðbólgu í litlu landi sem framleiðir þrjár vörutegundir, GSM-síma, tölvur og stafrænar myndavélar.

Árið 2004	GSM-símar	Tölvur	Myndavélar
Framleiðslumagn	20 stk.	10 stk.	30 stk.
Verð á stk. árið 2004	9000 kr.	80000 kr.	12000 kr.
Árið 2005			
Framleiðslumagn	25 stk.	15 stk.	33 stk.
Verð á stk. árið 2005	11000 kr.	90000 kr.	15000 kr.
Árið 2006			
Framleiðslumagn	30 stk.	20 stk.	30 stk.
Verð á stk. árið 2006	12000 kr.	92000 kr.	20000 kr.

Reiknaðu út landsframleiðsluna fyrir öll árin:

a) á verðlagi hvers árs eða peningalegt verðmæti landsframleiðslunnar

b) á verðlagi ársins 2004 eða VLF á föstu verðlagi.

Sýndu svo vísitölu landsframleiðslunnar öll árin:

c) á verðlagi hvers árs.

d) á föstu verðlagi ársins 2004.

Finndu að lokum vísitölu sem mælir verðbólguna en til þess skal nota c) og d) liðinn.

3 Þegar landsframleiðslan er reiknuð út má nota til þess þrjár ólíkar aðferðir. Lýstu þeim stuttlega.

4 Teiknaðu líkan af hringrás tekna og útskýrðu það.

Hvað er innstreymi og útstreymi?

Hvernig myndast jafnvægi í hringrás tekna?

Við hvaða aðstæður þurfa stjórnvöld að hafa áhrif á hringrásina og hvaða leiðir eru færar til þess í þessu líkani?

Teldu upp þrjár tegundir innstreymis og útstreymis og útskýrðu hvaða þættir stjórna magni hvers þeirra.

5 Hvernig berum við saman lífskjör í mismunandi löndum?

Atvinnuleysi

15

Atvinnuleysi á árinu 2007 var um 1% af vinnuaflinu. Vinnuaflið, stundum kallað mannaflí, eru allir vinnandi menn á landinu á aldrinum 16–67 ára, svo og þeir atvinnulausu á þessum sama aldri. Atvinnuleysi er það hlutfall mannaflans sem vill vinna en fær ekki vinnu við sitt hæfi og skráir sig atvinnulaust. Atvinnuleysi er eitt meginéinkenni samdráttartíma.

Stjórnvöld geta með hagstjórnaraðgerðum aukið eftirspurn og tekjur almennings, m.a. með því að auka útgjöld sín og lækka skatta. Þetta gera þau sérstaklega þegar samdráttur herjar á hagkerfið og atvinnuleysið er útbreitt. En hvaðan komu stjórnvöldum þessar frábæru hugmyndir?

Í heimskreppunni, sem var mikið atvinnuleysistímabil á árunum 1929–1939 þar sem atvinnuleysi fór víða upp í 25%, hvöttu stjórnvöld í Bretlandi almenning til sparnaðar. Þau lækkuðu einnig laun opinberra starfsmanna í þeim tilgangi að reyna að eyða atvinnuleysinu sem talið var stafa af of háum launum og vöxtum.

Það var svo í miðri kreppunni árið 1936 að einn mesti hagfræðingur tuttugustu aldarinnar, John Maynard Keynes, birti hugmyndir sínar um orsakir atvinnuleysisins í bókinni *The General Theory of Employment Interest and Money* (Almenna kenningin um atvinnuleysi, vexti og peninga). Margir telja þessa bók með þeim merkustu sem skrifaðar hafa verið um hagfræði. Þar hélt hann því fram að orsakir atvinnuleysisins í kreppunni væru skortur á eftirspurn eftir vörum og þjónustu. Hann benti á að eftirspurn eftir vinnuafli væri afleidd eftirspurn. Það væri eftirspurn eftir vörum og þjónustu sem skapaði eftirspurn eftir vinnuafli til að framleiða þær vörur og þjónustu sem menn vilja

Afleidd eftirspurn